

ПРОБЛЕМА ЩАСТЯ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ М. ГРОТА

THE PROBLEM OF HAPPINESS IN THE PSYCHOLOGICAL HERITAGE OF M. GROT

Статтю присвячено дослідженню проблеми щастя в психологічній творчості видатного вітчизняного психолога Миколи Яковича Грота. У статті вперше проаналізовано працю М. Грота «Основи морального обов'язку» на предмет дослідження феномену щастя.

Проблема щастя вкрай важлива для сучасного українського суспільства та потребує комплексних психологічних досліджень (як емпіричних, так і теоретичних).

Історико-психологічні дослідження надзвичайно актуальні для сучасної психологічної науки як в Україні, так й у світі загалом, бо вони дозволяють систематизувати наукові знання та допомогти психології подолати наукову кризу.

Автором проаналізовано причини того, чому ім'я видатного психолога М. Грота штучно «забуте» та недооцінене вітчизняною психологічною наукою.

Доведено, що психологію та психологічні дослідження потрібно відділяти від типів світогляду, які панують у суспільстві в ту чи іншу епоху та впливають майже на всі домінуючі сфери життєдіяльності людства. Психологічна наука «відірвалася» від реального життя з реальною людиною, бо психологи ХХ ст. дотримувалися матеріалістичного типу світогляду («марксизм-ленінізм»), згідно з яким матерія первинна, та відкидали наукові ідеї психологів-ідеалістів, серед несправедливо забутих імен котрих є ім'я видатного вітчизняного психолога-ідеаліста Миколи Яковича Грота (1852–1899).

Мета статті – дослідити психологічні ідеї феномену щастя в науковій творчості М. Грота.

Для позначення двох видів щастя (за М. Гротом) автором запропоновано такі два авторські поняття, як «дефіцитарне щастя» (Д-щастя), яке використовують для позначення фізіологічних потреб організму, та «буттєве щастя» (Б-щастя), яке виявляється у формі блаженства аналогічно до виокремлених Д-мотивів і Б-мотивів А. Маслоу.

Автор доходить висновку, що психологічні ідеї щастя в науковій спадщині М. Грота полягають у тому, що воно розуміється як критерій психологічного здоров'я особистості. Для кожної психічно здорової особистості нормально хотіти бути щасливою. Людина мотивована пошуком особистого щастя. Тобто щастя – це вроджена психологічна потреба, яка позасвідомо вимагає свого задоволення.

Ключові слова: щастя, особистість, історія психології, М. Грот, наукова творчість.

The article is devoted to the study of the problem of happiness in the psychological heritage of the outstanding Ukrainian psychologist Mykola Grot. The article for the first time analyzes the work of M. Grot "Fundamentals of moral duty" to study the phenomenon of happiness.

The problem of happiness is more acute than ever and relevant for modern Ukrainian society and requires comprehensive psychological research, both empirical and theoretical. Historical and psychological researches are extremely relevant for modern psychological science both in Ukraine and in the world, because they allow to systematize scientific knowledge and help psychology to overcome the scientific crisis.

The author analyzes the reasons why the name of the famous psychologist M. Grot was artificially "forgotten" and underestimated by domestic psychological science.

It is proved that psychology and psychological research should be separated from the types of worldview that prevail in society in a given era and affect almost all the dominant spheres of human life. Psychological science therefore "broke away" from real life with a real, living person, because psychologists of the XX century mostly adhered to the materialist type of worldview ("Marxism-Leninism"), according to which matter is primary and rejected the scientific ideas of idealist psychologists, among the unjustly forgotten names which are the name of the outstanding domestic psychologist-idealist Nikolai Yakovlevich Grot (1852–1899).

The purpose of the article is to explore the psychological ideas of the phenomenon of happiness in the scientific work of M. Grot.

To denote the two types of happiness according to M. Grotto, the author proposed two authorial concepts: deficient happiness (D-happiness) to denote the physiological needs of the body and existential happiness (B-happiness), which manifests itself in the form of bliss by analogy with selected D-motives and B-motives of A. Maslow.

The author concludes that the psychological ideas of happiness in the scientific heritage of M. Grot consist in the fact that happiness is understood as a criterion of psychological health of the individual. It is normal for every mentally healthy person to want to be happy. A person is motivated by the search for personal happiness. That is, happiness is an innate psychological need that unconsciously demands its satisfaction.

Key words: happiness, personality, history of psychology, M. Grot, scientific creativity.

Постановка проблеми. Сучасний психолог повинен розуміти, що кожна людина хоче щастя. Видатний український науковець Микола Грот у своїй праці «Підстави морального обов'язку» говорить:

«Людина прагне до щастя і намагається уникнути страждань» [2, с. 11].

Чому клієнт звертається за допомогою до психолога? Можна дати багато пояснень, але одним із

головних є те, що людина нещаслива, їй хочеться щастя і вона не хоче страждати від своїх випробувань, бід та відчаю.

Якщо це так, то чому сучасна психологія таку велику увагу приділяє дослідженню вищих пізнавальних психічних процесів, математичній обробці психологічних тестів тощо (звісно, це все теж необхідно проводити для розвитку психологічної науки), однак так мало зупиняється на реальній людині – особистості з її людськими потребами, бажаннями, прагненнями, мріями та унікальним і неповторним внутрішнім світом? Гіпотетично ми вважаємо, що відповідь на це питання міститься в історії психології. Адже саме історія психології, як зазначає М. Бойправ, є «важливим джерелом одержання психологічних фактів, пізнання законів, з'ясування принципів, логіки побудови науки, розуміння способів її розвитку, зумовленості тих чи інших пояснень тощо» [1, с. 4].

Психологію та психологічні дослідження потрібно відділяти від типів світогляду, які панують у суспільстві в ту чи іншу епоху та впливають майже на всі сфери життєдіяльності людства. Психологічна наука «відірвалася» від реального життя з реальною людиною, бо психологи ХХ ст. дотримувалися матеріалістичного типу світогляду («марксизм-ленінізм»), згідно з яким матерія первинна, та відкидали наукові ідеї психологів-ідеалістів, серед несправедливо забутих імен котрих є ім'я видатного вітчизняного психолога-ідеаліста Миколи Яковича Грота (1852–1899).

Так, у своїй праці «Діяльність. Свідомість. Особистість» О. Леонтьєв писав: «На початку 20-х рр. вченими нашої країни вперше висунуто вимогу свідомо будувати психологію на основі марксизму. Таким чином, саме радянські вчені відкрили Маркса для світової психологічної науки.

Спочатку завдання створення марксистської психології розумілися як завдання критики ідеалістичних філософських поглядів, що панували в психології, і внесення в неї деяких положень марксистської діалектики. Характерною щодо цього була назва опублікованого в 1926 р. нового підручника з психології, написаного К.М. Корніловим, «Підручник психології, викладеної з точки зору діалектичного матеріалізму» [3, с. 17].

Отже, ім'я видатного психолога М. Грота було штучно «забуте» та недооцінене вітчизняною психологічною наукою саме через «цензуру» та марксистсько-ленінський, матеріалістичний світогляд більшості українських психологів від 20 років ХХ ст. і до наших днів.

Ми не можемо з цим погодитися та вважаємо, що сучасна психологічна наука повинна відмежовуватися від будь-якого світогляду та спиратися на факти, психологічні відкриття, тому варто зняти табу з творів психології ідеалізму та досліджувати наукову творчість несправедливо забутих психологів минулого, серед котрих є і постать Миколи Яковича Грота.

Однією з унікальних тем, яку розкриває у своїй психологічній спадщині М. Грот, є проблема щастя,

тому саме до неї ми хочемо звернутися в цьому дослідженні.

Мета статті – дослідити психологічні ідеї феномену щастя в науковій творчості М. Грота.

Результати теоретичного дослідження. Як зазначає BBC News Україна, 15 січня 2021 року стало відомо, що Україна ввійшла до п'ятірки найбільш нещасливих країн у світі (за результатами міжнародного опитування Gallup International). «Серед 41 країни, де проводилося дослідження, Україна ввійшла в п'ятірку найбільш нещасливих країн світу. Позаду лишивши тільки такі країни, як Північна Македонія, Гана, спецадміністративний район Китаю Гонконг і Вірменія» [7].

Отже, проблема щастя вкрай важлива для сучасного українського суспільства, потребує комплексних психологічних досліджень (як емпіричних, так і теоретичних).

Що ж таке щастя та як воно розуміється в психологічній науці? За А. Фернхемом, щастя в психології розуміється як «стан благополуччя, задоволеності, душевного спокою або наповнення. Це щось, що пов'язане із задоволеністю життям або відсутністю психологічного стресу. ... Терміном, який найчастіше вживають дослідники (для позначення щастя – *Н.П.*), є «суб'єктивне благополуччя» [6, с. 61]. Можна погодитися з автором. Отже, відчуття щастя в кожного суб'єктивне, адже те, що для однієї людини може сприйматися як щастя, для іншої може бути нещастям (і навпаки). На наше суб'єктивне сприйняття щастя впливає наш тип особистості.

Для дослідження феномену щастя ми взяли наукову працю М. Грота «Підстави морального обов'язку» [2].

За М. Гротом, «жодна діяльність людини, зокрема моральна, не може мати інших підстав, крім прагнення людини до приємних відчуттів та почуттів і відрази від неприємних. Тому марно намагатися усунути з етики (як керівництва етичною поведінкою людини) всякий евідемонізм, тобто єдиноможливий принцип щастя і блаженства, яким тільки і може керуватися у своїй діяльності жива істота» [2]. Отже, загальна жага людиною власного щастя не може розглядатися як свідчення її аморальності чи егоїзму. Також бажання щастя не є ознакою проблеми розвитку моральної сфери особистості і розглядається як норма.

У кожної людини уявлення про щастя різне, бо, на думку М. Грота, «у людини є дві природи: одна природа нижча, тваринна, нерозумна, індивідуальна, тому й егоїстична; інша – вища, власне людська, розумна, загальна, тому й ворожа егоїзму і чистому індивідуалізму. Так, доступне людині щастя може бути двояким» [2, с. 14].

За М. Гротом, «двоїстість природи людини проходить через усі сфери її існування і відбивається у двоякому (почасти протилежному одне одному) порядку її розумових, вольових і чуттєвих відправлень. У сфері думки перебувають індивідуальні, обмежені простором і часом сприйняття, уявлення

та поняття, які протилежні загальним, непорушним і вічним ідеям та ідеалам. У сфері волі особистості – тимчасові, скороминущі потяги і бажання, які протилежні загальнолюдським постійним і незмінним прагненням до істини, краси, добра, свободи вічності. У сфері почуття – тимчасові і скороминущі насолоди і задоволення, пов'язані з тваринною природою людини, протилежні сукупності почуттів ідеальних, власне людських, що впливають зі сприйняття краси, істини і добра, і з'єднаних з усвідомленням здійснення цих начал у нас самих і поза нами у світі, пульс якого дотиково б'ється в нашому ідеальному і загальному самопочутті» [2, с. 14].

Отже, якщо природа людини двоїста і має свою тваринну та суто людську форми, то (за М. Гротом) є такі два види людського щастя, які людина може обирати: 1) тваринне; 2) людське – блаженство [2, с. 14]. «Обидві форми щастя несумісні одна з одною, бо є протилежними. Сили людини обмежені. Тому всяке свідоме прагнення і дія в напрямі задоволення потреби тваринного щастя неминуче відволікає силу людини від прагнень і дій, які приводять до задоволення потреби в щасті духовному, власне людському. Так, виникає неминуча боротьба потягу двоякого порядку і глибоке страждання при спробах поєднання несумісного» [2, с. 14–15], – говорить М. Грот.

Тваринне щастя (ми його позначатимемо Д-щастям) виявляється у бажанні постійно задовольняти лише фізіологічні потреби, як-от їжа, розваги, матеріальне благополуччя, комфорт тощо. Ми тут убачаємо аналогію з ієрархією потреб піраміди А. Маслоу, який говорить, що потребами, «які вважають відправною точкою теорії мотивації, є так звані фізіологічні потяги. ... Без сумніву, фізіологічні потреби домінують над усіма іншими. Більш конкретно це означає, що основною мотивацією людини, якій надзвичайно бракує найважливішого в житті, будуть фізіологічні потреби, а не будь-які інші. Людина, яка потребує їжі, безпеки, любові та поваги, багатиме їжі сильніше, ніж усього іншого» [5, с. 60–61].

Інший, найвищий, суто людський вид щастя (ми будемо його називати Б-щастям, тобто буттєвим щастям) відрізняється від Д-щастя тим, що воно є станом, подібним до «блаженства духовного, ідеального, ворожого всякому обмеженню умовами часу і простору, індивідуального тваринного існування загалом» [2, с. 15].

Коли Д-щастя є егоїстичним за своєю природою, то Б-щастя, за М. Гротом, не містить егоїзму, бо базується на моральних цінностях людини. Отже, М. Грот не погоджується з постулатами детермінізму та вважає, що людина обирає ту чи іншу форму щастя залежно від розвитку її моральнісної сфери особистості. «Тільки так можна пояснити, чому моральна діяльність передбачає не лише боротьбу проти будь-якого егоїзму, чуттєвості, розрахунку особистої користі та благоденства, а й повне самозречення тваринної особистості, тобто не тільки готовність людини зазнавати всіляких страждань,

пов'язаних із її обмеженою тваринною природою, а й повну готовність до пожертви в ім'я вищого духовного блага, якщо потрібно, навіть самим індивідуальним життям як тимчасовою та випадковою формою буття того загального початку, який становить сутність та основу ідеального існування особистості» [2, с. 15], – зазначає М. Грот.

Таким чином, Б-щастя, на відміну від Д-щастя, полягає не лише в постійному гедонізмі, тобто безупинній насолоді, а й в елементарному аскетизмі, здатності людини відчувати біль та страждання в земному житті, вмінні мужньо терпіти випробування, не втрачаючи відчуття внутрішнього блаженства. Цю тезу підтверджує М. Грот такими словами: «Справжнє благо особистості – у зреченні своєї тваринної відокремленості, в усвідомленні себе ланкою і втіленням загального, цілого, вічного. У здійсненні цього усвідомлення і лежить те щастя і блаженство, яке становить справжню основу моральної поведінки людини, а отже, і її морального обов'язку. Не варто боятися ідеального евідемонізму, за якого щастя є все-таки справжньою метою діяльності людини, адже це не те щастя, яке дається швидкоминучими тваринними насолодами, а те, яке полягає в повному самозреченні особистості, тобто в акті її власного жертвопринесення (символічного – *Н.П.*), і за якого в хвилини радості втілюється вічність (бо вічність є відсутністю часу, а не його безкінечністю)» [2, с. 17–18]. Іншими словами, ідеальним носієм Б-щастя, за М. Гротом, є православний святий, монах та аскет, який, зрікаючись своєї тваринної природи, відчуває стан блаженства без кінця [2, с. 18].

Чому людина відчуває себе нещасливою? Бо вона втратила віру і перестала відчувати вічність. Без віри в безсмертя власної особистості людина не може бути щасливою на землі. І в цій тезі полягає важливість та актуальність для сучасної психології психологічних ідей М. Грота, які дозволяють подивитися на психологічну природу людини по-новому. «Для цього вищого духовного акту (Б-щастя – *Н.П.*) взагалі немає часу, адже для нього вічність дана в теперішньому так, що майбутнє, потойбічне блаженство обіцяє вже не нагороди і не збільшення теперішнього щастя, а лише можливе, але не потрібне для справжнього абсолютного задоволення продовження. Буде це продовження чи не буде – питання віри» [2, с. 18], – говорить М. Грот.

Висновки й перспективи. Отже, психологічна ідея щастя в науковій спадщині М. Грота полягає в тому, що щастя розуміється як критерій психологічного здоров'я особистості. Для кожної психічно здорової особистості нормально хотіти бути щасливою. Людина мотивована пошуком особистого щастя. Тобто щастя – це вроджена психологічна потреба, яка позасвідомо вимагає свого задоволення.

За М. Гротом, щастя має такі дві форми: Д-щастя (дефіцитарне) у формі комплексу фізіологічних потреб та Б-щастя (буттєве) (аналогічно до виділених Д-мотивів і Б-мотивів А. Маслоу [4]), яке вимагає віри, любові до людей, переживання вічності (так і хочеться назвати «пікові переживання» у термінології

А. Маслоу), здатності до аскетизму та відчуття блаженства. Людина обирає ту чи іншу форму щастя залежно від розвитку її моральної сфери особистості.

Продовжуючи психологічну ідею щастя М. Грота, хочемо зазначити, що однією з важливих ознак Б-щастя є любов. Людина, яка не вміє чи не хоче любити інших людей, не може стати щасливою.

Ми не можемо повністю погодитися з М. Гротом щодо вільного вибору особистості між Б-щастям та Д-щастям. Існує детермінізм. Якщо людина на мінімальному рівні не буде задоволена на рівні фізіологічних потреб (їжа, сексуальне задоволення, тощо), то в неї не виникатиме потреба в Б-щасті. Тільки за умов мінімального задоволення Д-щастям, людина, зважаючи на особистісний розвиток та розвиток моральної сфери власної особистості, обирає та починає хотіти Б-щастя.

Перспективою наших подальших теоретичних досліджень творчої спадщини М. Грота є аналіз таких психологічних ідей психолога:

- душа як предмет психології;
- теорія почуттів та пізнавальних процесів;
- психологічна концепція сновидінь;
- проблема розвитку експериментального методу в психології тощо.

Також наше дисертаційне дослідження з історії психології на тему «Психологічні ідеї в науковій спадщині М.Я. Грота (1852–1899 рр.)» передбачає дослідження життєвого шляху та творчих етапів розвитку науковця. Одне із завдань наших подальших досліджень – дослідити перспективи розвитку філософсько-психологічних ідей М. Грота в сучасній психології та здійснити рефлексію наукового вкладу М. Грота в історію психології ХІХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойправ М.Д. Микола Якович Грот – видатний учений і педагог другої половини ХІХ століття / *Вибрані психологічні твори*. Упоряд., передм., прим. М.Д. Бойправ. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. С. 4–9.
2. Грот М.Я. Основания нравственного долга / *Вибрані психологічні твори*. Упоряд., передм., прим. М.Д. Бойправ. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2006. С. 10–22.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. 2-е изд., стер.-е изд., Москва : Смысл : Издательский центр «Академия», 2005. 352 с.
4. Маслоу А. На подступах к психологии бытия. Перевод О. Чистякова под ред. В. Данченко. URL: http://www.bim-bad.ru/docs/maslow_toward_a_psychology_of_being.pdf (дата звернення: 26.03.2021).
5. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. Пер. с англ. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 352 с.
6. Furnham A. 50 ideas you really need to know. Psychology. London, 2012. 262 с.
7. Україна увійшла до п'ятірки найбільш нещасливих країн у світі. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-55673127> (дата звернення: 20.10.2021).